

QADIMGI XITOIY MADANIYATI

Otamurodov Doniyorbek
SHDPI 2-KURS TALABASI
Ziyodullayev Bekzod
SHDPI 1-KURS TALABASI

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada qadimdan ma'lum bo'lgan sivilizatsiyalardan biri bo'lgan Qadimgi Xitoyning madaniyati haqida gap ketgan. Xitoy madaniyati boshqa qadimgi davlatlarning madaniyatlaridan anchagina farqi qiladi. Maqolada yozilgan ma'lumotlar Xitoy madaniyati haqida to'liq ma'lumot bera oladi.

KALIT SO'ZLAR : Konfutsiy , Loyan , Budda , Chjan Chjunszin , Xan , Chansha

Kirish: Qadimgi Xitoy mifologiyasi to'g'risidagi manbalar asosan mil.avv. XI asrga oid. Bu afsonalar mazmuni ga ko'ra, ikki guruh yoki siklga bo'linadi. Kosmogonik miflar ichida ilk, tartibsiz holatdan tabiat va

insonning paydo bo'lishi to'g'risidagi asosiy konsepsiya, bo'linish va aylanish berilgan. Ulardan birinchisi jonsiz va tirik mavjudot lar tartibsizligi, ikki ilk unsur (erkak)ning boshlanishi, «Yan» va qorong'ilik (ayol)ning boshlanishi – «In» paydo bo'lgan. Ikkinchi konsepsiya – barcha mavjudotlarning paydo bo'lishi ushbu transformatsiya natijasidir deb tushuntiriladi. Odam Nyuy ismli ma'buda tomonidan loydan yaratilgan. Tabiat ofatlari va ulardan odamlarni qutqargan qahramonlar to'g'risida afsonalar ko'pchilikni tashkil qiladi. Toshqin va qurg'oqchilik hodisalari afsonalarda ko'p tilga olinadi. Qadimgi qahramonlar to'g'risidagi afsonalarda qahramonlar odamlarni olovdan foydalanishga o'rgatgan, ilk bor shox-shabbadan chayla qurgan. Baliq ovi va ovchilik usulini kashf qilgan. Ilk dehqonchilik qurollarini yasagan. Donni bug'da pishirishni o'rgatgan qahramonlar mavzusi yetakchi o'rinni egallaydi. Ko'pgina qahramonlar ilon gavdali, buqaning kallasi bilan yarim hayvon, yarim odam qiyofasida tasvirlangan. Bu qadimgi totemistik tasavvurlarni aks ettirishdir. Qadimgi xitoyliklar u dunyo to'g'risidagi tushunchalarida yerda mavjud bo'lgan tartib-qoidalar aks ettiriladi. Yerda hokimiyat Vanga tegishli, osmonda hamma jismlar Oliy xudo (Di)ga bo'ysunadi. Di qudratli, u odamlarga marhamat qiladi yoki ularni baxtsizlik bilan jazolaydi. U odamlarga mo'l hosil sovg'a qiladi, qurg'oqchilik yuboradi. Yomg'ir va shamol Diga bog'liq. Dining yaqinlarini vanning vafot qilgan ajdodlari

tashkil qiladi. Vanning ajdodlari Dining topshiriqlarini bajaradi va ular Vanning yordam berish to'g'risidagi iltimosini Diga yetka zadi. Vanning oliy kohin sifatidagi vazifasi odamlar va xudolar dunyosi o'rtasida vositachi bo'lgan o'z ajdodlari bilan muloqotni amalga oshirishdir. Konfutsiylikning paydo bo'lishi va tarqalishi ajdodlarga e'tiqod qilishni kuchaytirdi. Konfutsiy (mil.avv. 551–479-yillar) ning axloqiy-siyosiy ta'limotida markaziy o'rinni «oliyjanob kishi» (Szyan Szi) to'g'risidagi tushuncha egallaydi. Konfutsiylik gumanizm (Jen), sadoqat (Chjun), kattalarga hurmat (Syuo), kishilar o'rtasidagi munosabatlarga rioya qilish (Li)dan iborat. Konfutsiy ochko'zlik, zo'ravonlikga qarshi axloq va burchni qa rama-qarshi qo'yadi. Bu davrda qadimgi Xitoyning asosiy ta'limotlari: konfutsiylik, legizm, daosizm vujudga keldi. Konfutsiylik ta'limotining asoschisi o'qituvchi Kun (Kunszi, mil.avv. 551–479-yillar) Lu podshohligidagi daydib yuradigan targ'ibotchi bo'lgan. O'qituvchi Kun o'z ta'limotini og'zaki dialogik suhbat tarzida bayon qildi. Keyinchalik u ilohiylashtirilgan. Konfutsiy ta'limoti bo'yicha inson tabiatan ezgulik xislatiga ega va o'z burchini sidqidildan o'tashga tayyor. Konfutsiy barcha ijtimoiy munosabatlar uchun oilani namuna deb hisobladi. Oilada kattalar kichiklarga g'amxo'rlik qiladilar va ularni tarbiyalaydilar. Kichiklar kattalarni hurmat qiladilar va ularga bo'ysunadilar. Davlatga xalq farzandlar o'rnida, hukmdor ota o'rnida bo'ladi. Hukmdor o'z shaxsiy manfaati to'g'risida emas, xalq farovonligi to'g'risida g'amxo'rlik qilishi

lozim. Konfutsiylik davlatning yagona mafkurasi sifatida qabul qilingan. Konfutsiylik davlat e'tiqodi sifatida rasmiy qurbonliklar keltirish marosimi bilan mil.avv. 59-yil joriy qilinib, Xitoyda 1928-yilgacha mavjud bo'ldi. Konfutsiy ta'limotida insonning ma'naviy komilligi tushunchasi muhim o'rin tutadi. Hukmdor shaxsiga oliy barkamollik zarur. Hukmdor markazda turadi, unga oddiy fuqaro ga xos bo'lgan kamchiliklar yot, shu sababli u oliy adolatni amalga oshirdi. Davlat barqarorligini Konfutsiy tartib-intizom muxlisi «davlatni qoida va qonunlar vositasida boshqaradilar, dunyo albatta betartib, lekin uni yaxshilash mumkin, buning uchun faoliyat, insoniyatga xizmat qilish kerak» deb musho hada qiladi. II–III asrlarda Xitoyga budda dini kirib keldi. Afsonalarga ko'ra, birinchi budda sutralari (matn yoki qoida) Xitoyga oq otda olib kelingan. Bunga xotira sifatida Loyan shahri yonida budda «oq ot ibodatxonasi» qurilgan va hozirgacha saqlanib qolgan. Xitoyda sutralarni tarjima qilish va budda dinining tarqalishi IV–VI asrlarga tegishlidir. Adabiyotda buddaviylik ta'siri ostida asketizm motivlari, xo'rlanganlarga, muhtojlarga yordam berdi. Ilk Xitoy yozuvining eng qadimgi yodgorliklari mil. avv. XIV–XI asrlarga oid fol ko'rish yozuvlaridir. In yozuvlari ning ko'pchilik qismi buyumlar tasviridir. In belgilari buyumlar tasviri yoki murakkab tushunchalarni ifodalaydigan ko'pgina tasvirlar qo'shilmasi ideogramma ko'rinishidadir. Ierogliflar bir necha mingtani tashkil qiladi. In belgilarining hozirgi Xitoy iyerogliflaridan 3 xil farqli tomoni bor. Birinchidan, har bir oddiy belgi qandaydir buyumning shaklini tasvirlagan. Ikkinchidan, bir belgining yozilishida ko'p xilma-xillik mavjud. Uchinchidan, belgini qatorning nisbiy yo'nalishiga tomon harakati hali barqaror bo'lmagan. In yozuvining mil.avv. I ming yillikda chjoular tomonidan o'zlashtirilishi uning taraqqiyotini uzib qo'ymadi. Mil.avv. II–I ming yilliklarda iyerogliflarning mahalliy variant lari unifikatsiya qilindi. Belgilarni yozishning yangi husnixati paydo bo'ldi. Qadimgi Xitoyda yozuv, odatda, suyak, yupqa yog'och yoki bambuk taxtachalariga yozilgan. Tushli mo'yqalam bilan yozuv ana shu taxtachalarga tushirilgan va yozuvlar metall pichoq bilan tozalangan. Mil.avv. I ming yillikning o'rtalarida ipak mato ga ham yozilgan. Ipak mato qimmat bo'lib, undan hamma foydalana olmas edi. Qog'ozning kashf etilishi madaniyat taraqqi yotida yangi bosqich bo'ldi. Qog'oz latta, po'stloq va bambuk aralashmasidan tayyorlangan. Eng qadimgi qog'oz qoldiqlari mil.avv. II–I asrlarga tegishli. Qog'ozning ixtirochisi deb, Xunan viloyatida yashagan qul Saylun aytiladi. Xan davrida yozuv ta komillashdi. Kayshu standart yozuv uslubi paydo bo'ldi. Xitoy yozuvini Ve'tnam, Koreya, Yaponiyaning qadimgi xalqlari o'zlashtirib oldilar. 3. Adabiyot. Eng qadimgi Xitoy she'riyati namunalari mil. avv. XI–VI asrlarda jez ko'zalardagi yozuvlarda yetib kelgan. «Shi szin» («Qo'shiqlar kitobi») qadimgi Xitoy adabiyotining haqiqiy xazinasidir. Bu yodgorlik 4 bo'limga bo'lingan («Podsho lik axloqi», «Kichik odalar», «Buyuk odalar», «Madhiyalar») 305 poetik asarlar majmuasidan iborat. «Shiszin» an'analari mil. avv. IV asrda poetik asarlar mualliflari tomonidan o'zlashtirib olindi. Bizgacha bu asarlar do'mbira shaklini eslatadigan tosh uyumlarda yetib kelgan. Shu sababli, ular «Tosh do'mbiralari dagi matnlar» deb ataladi. Mil.avv. IV asrda mashhur Syuy Yuan, Xan davrida Sima Syan-ju kabi shoirlar ijod qilgan. Siam 296 Syan-ju (mil.avv. 179–118-yillar) Xan imperiyasining qudrati va «Buyuk odam»ning o'zi – imperator U-dini ulug'lab, odalar yozdi. Xitoy tarixchilarining otasi Sima Syanning «Tarixiy yozish malar» asarida Xitoy tarixi afsonaviy ajdod Xuandidan impe rator U-di hukmronligining so'nggi yillarigacha olib boriladi. Sima Syan o'z asarida siyosiy va iqtisodiy vaziyatni, turmush va axloqiy yurish-turishni qisqa va yorqin tasvirladi. U Xitoy da ilk bor adabiy portretini yaratdi. Sima Szyanning uslubini Van Gu (32–92-yillar) o'zining «Katta Xan sulolasi tarixi» asari da davom ettirdi. Asar an'anaviy konfutsiylik ruhida yozilib, rasmiy nuqtayi-nazarda qat'iy bayon qilindi. Voqeahodisalarga baho berishda Sima Syan bayoniga zid talqin qilinadi. Sima Syan daosizmga e'tiqod qilishda ayblanadi. Xan davridan bosh lab, har bir sulola o'zidan oldingi sulola hukmronligi davrini tasvirlay boshladi. Musiqa, poeziya va raqs kabi san'at janrlari Xitoyda yuqori darajada shakllangan. Musiqa asboblari uch asosiy guruhga: torli, tovush chiqaradigan va urib chalinadigan asboblarga bo'lingan. Ko'pgina musiqa asboblari milodiy I–II asrlarda

O'rta Osiyodan o'zlashtirib olingan. Sin davrida ulkan inshootlar qurilgan. Me'morchilik san'ati namunalari sifatida ibodatxonalar, Buyuk Xitoy devori saqlanib qolgan. XX asr oxirida imperator Sin Shixuandi qabridan topilgan, uning olti ming piyoda va otliqdan iborat shaxsiy qo'riqchi larining loy haykalchalari xuddi asliday, yuz tuzilishi va bo'yi balandligida yasalgan. Imperator U-dining rafiqasining ukasi vafot etganida 2156 nefrit parchalaridan oltin iplar bilan birik tirilgan marhumning o'lim kiyimi tikilgan. Bu jasad saqlanib qolgan maqbara Xan sulolasi davrining o'ziga xos qimmatli yod gorligi hisoblanadi. Xan sulolasi oila a'zolari hashamatli maqbaralarda dafn qilinganlar. Xan davri dunyoqarashiga ko'ra u dunyoda ham hayot davom etgan. XX asr oxirida Xitoyda Xan sulolasi shahzodasining maqbarasi qazib ochilgan. Shahzoda maqbarasi go'yoki saroyini eslatadi. Uzun toshdan qurilgan koridorlar, oshxona, qabulali, omborxonona, kirxonona, hojatxonona va hayot kechirish uchun zarur bo'lgan barcha buyumlar mavjud. Me'morlar yer osti suvini basseyniga yig'ish texnologiyasini ixtiro qilganlar. Bundan tashqari, bu maqbaradagi eng ajoyib mo'zija bu – shahzodaning oltin plastinkalardan qilingan dafn kostyumidir.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytishim joizki Qadimgi Xitoy Madaniyati Xitoyning asosiy qismi va uning hayoti hisoblanadi. Biz o'rgangan Xitoy madaniyati shundan dalolat beradiki Xitoyda ro'y bergan o'zgarishlar yozuvlarning kilib chiqishi va uni boshqa joylarga tarqalishi hamda rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan ekan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdujabbor Kabirov "Qadimgi sharq tarixi". Toshkent-2016. Tafakkur nashriyoti 76-79-bet
2. R Rajabov "Qadimgi dunyo tarixi " Toshkent-2009. 94-bet
3. Антология древнекитайской философии. –М.: 1972–1973. Т.1-2.
4. Сыма Сян. Исторические записки. –М.: 1972–1987. Т.1-5.
5. Юан К.Е. Мифы древнего Китая. –М.: 1987.